

A TUDOMÁNYOS-MŰSZAKI INFORMÁCIÓELLÁTÁS HELYZETE ÉS FEJLESZTÉSÉNEK IRÁNYAI A SZOVJETUNIÓBAN*

BATENKO, AL'BINA IVANOVNA

A tudományos-műszaki forradalom és a tudomány közvetlen termelőerővé válása meghatározó szerepet játszik a társadalmi-gazdasági fejlődésben. Az ismeretek, a tapasztalatok, az információk a fejlesztésnek ugyanolyan fontos forrásaivá váltak, mint az energia, a nyersanyagok, a berendezések, a gépek. Mindez az iparilag fejlett országokban a tudományos-műszaki információs rendszerek kialakulásához vezetett.

A Szovjetunióban is létrejött és eredményesen működik az országos tudományos-műszaki információs rendszer (OTMIR), amelynek felépítése összhangban van a népgazdaság irányítási struktúrájával. Az OTMIR fő feladata, hogy felderítse, gyűjtse, feldolgozza, elemezze, kiértékelje, tárolja, visszakeresse és terjessze a publikált hazai és külföldi dokumentumokban, valamint a nem publikált anyagokban található információkat.

A tudományos-műszaki és egyéb szakkönyvtárak hálózata (53 000 könyvtár), mint a primer források legfontosabb őrzőhelye részét képezi az OTMIR-nak. Legfontosabb láncszemeit a vállalatok, intézmények, kutatóintézetek, tervezőirodák könyvtárai jelentik, amelyek a szakkönyvtárak 70%-át teszik ki. A könyvtári hálózatban egyre nagyobb szerepet töltenek be az ipari, az ipari-kutatási és mezőgazdasági-ipari egyesületek könyvtárai. A könyvtári ellátás és a hálózat módszertani irányításának fő funkcióit az egyes népgazdasági ágazatokban a minisztériumok és más főhatóságok központi könyvtárai, az egyes régiókban pedig a köztársasági tudományos-műszaki könyvtárak, illetve a területi tudományos-műszaki információs központok könyvtárai töltik be.

Az olvasók differenciált ellátása szempontjából kiemelkedő jelentőségű volt a nagy szakkönyvtárak részlegeinek (fiókkönyvtárainak) létrehozása, ami elősegítette a könyvtári hálózatok könyvtári-bibliográfiai erőforrásainak teljesebb és operatívabb kihasználását.

Így az országos tájékoztatási rendszer jelenleg az intézmények négy szintjét foglalja magába:

– Az *első* – össz-szövetségi – szinthez az össz-szövetségi információs intézmények tartoznak. Ezeknek az a feladata, hogy a népgazdaságot feldolgozott információkkal lássák el, a hazai és külföldi tudományos-műszaki szakirodalom és dokumentáció különböző típusainak centralizált feldolgozása alapján. E szint könyvtárai rendelkeznek az országban a legteljesebb és a különböző dokumentumtípusokat felölelő tájékoztató apparátussal.

– A *második* – ágazati – szint az egyes népgazdasági ágazatok központi tudományos-műszaki információs intézményeit és a központi, ágazati tudományos-műszaki könyv-

*A Szovjet Kultúra és Tudomány Házában 1984. október 24-én elhangzott előadás szövege.

tárat foglalja magába. A tudományos műszaki tájékoztatás ágazati központi intézményei – támaszkodva az össz-szövetségi intézmények információs anyagaira, valamint a hazai és külföldi szakirodalomra és dokumentációra, – az igényeknek megfelelően kialakított tematika szerint látják el kiértékelt és célra orientált információkkal a minisztériumokat, főhatóságokat, vállalatokat és szervezeteket. A központi ágazati tudományos-műszaki könyvtárak az illető népgazdasági ágazat fejlődési irányainak és feladatainak figyelembevételével gyarapítják állományukat.

– A *harmadik* – regionális – szint a köztársasági tájékoztatási intézetekből és az ágazatközi területi tudományos-műszaki információs központokból, valamint a köztársasági és területi központi tudományos-műszaki könyvtárakból áll. E szervezetek fő feladata a kormányzati szervek, valamint a köztársasági, körzeti, megyei irányítás, továbbá – főhatósági hovatartozástól függetlenül – az adott régió vállalatai, intézményei és szervezetei kiértékelt és célra irányított információkkal való ellátása. Munkájukban felhasználják az össz-szövetségi és az ágazati központi információs szervezetek anyagait, továbbá gyűjtik és felhasználják a hazai és külföldi tudományos-műszaki szakirodalmat és dokumentációt, figyelembe véve a köztársaság, a körzet és a megye gazdasági fejlődésének sajátosságait.

– A *negyedik* – elsődleges (alsó) – szintet a speciális információs központok, valamint a kutatóintézetek, tervezőirodák, vállalatok információs részlegei, továbbá a tudományos-műszaki fő- és báziskönyvtárak jelentik, amelyek a szakemberek közvetlen kiszolgálását végzik.

Megjegyzendő, hogy az össz-szövetségi szinthez tartozó könyvtárak egyben információs központok, és ellátják mindazokat a funkciókat, amelyeket az OTMIR-ről szóló rendelkezés az össz-szövetségi tudományos-műszaki információs szervezetekre ruházott. A második (ágazati) és harmadik (regionális) szinthez tartozó könyvtárak szorosan együttműködnek a megfelelő információs szervezetekkel.

A tájékoztatási részleggel nem rendelkező vállalatok, intézmények és szervezetek tudományos-műszaki és egyéb szakkönyvtárai a könyvtári ellátás mellett információs szolgáltatásokat is nyújtanak. A vállalatoknál, illetve a tudományos műszaki információs intézményekben az információs és a könyvtári szolgáltatásokat egységes állományra alapozzák. A Szovjetunió tudományos-műszaki és szakkönyvtári hálózata jelenleg több, mint kétmilliárd könyvvel, folyóirattal és egyéb dokumentummal rendelkezik. A tudományos, műszaki és egyéb szakkönyvtárak állandó olvasóinak száma meghaladja a 41 milliót, s évente mintegy 1,4 milliárd könyvet, folyóiratot és egyéb dokumentumot, valamint 172 millió oldalnyi másolatot vesznek igénybe.

A tudományos-műszaki és egyéb szakkönyvtárak hálózatának szervezeti felépítése lehetővé teszi, hogy e könyvtárak hatékonyan lássák el mindazokat a funkciókat, amelyek az OTMIR keretében rájuk hárulnak, s összhangban áll az OTMIR általános szervezési elveivel és struktúrájával.

Az ipari-kutatási egyesülések, valamint a mezőgazdasági-ipari komplexumok létrejötte megkövetelte a könyvtárak centralizálását, s ezzel együtt olyan fő- és báziskönyvtárak kialakítását, amelyek központosítva végzik el a fő munkafolyamatokat. Az ipari egyesülés dolgozói a komplexum bármely könyvtárának állományához hozzáférhetnek.

A főkönyvtár az egyesülés könyvtárainak állományára alapozva egységes tájékoztatási apparátust épít ki, s naprakész tájékoztatást nyújt a hozzátartozó könyvtárak új beszerzéseiről.

A könyvtárak típusuktól és az OTMIR-ban betöltött funkcióiktól függően szerzik be a primer dokumentumokat. Fejlett az ágazatközi, ágazati és regionális állománygyarapítási koordináció, a gyűjtőkörök egyeztetése, a primer dokumentumok központositott feldolgozása. Az egységes ágazati és regionális tájékoztatási apparátus alapot nyújt a hálózat dokumentumállományának megszervezéséhez és használatához. Megvalósulóban van az egybehangolt állományépítés az azonos szakterületen (pl. építőipar, gépipar, kémia, mezőgazdaság, bányászat és kohászat) működő könyvtárak között, s ugyanígy a nagy regionális könyvtárhálózatokban. Az állománygyarapítás javítása érdekében a könyvtárosok rendszeresen, s különféle módszereket (kérdőív, interjú, a teljesítetlen kérések elemzése) alkalmazva vizsgálják az olvasók igényeit.

Létrehozták az országban a tárolókönyvtárak rendszerét a kevésbé használt, de tudományos és kulturális szempontból értékes irodalom számára. Minden könyvtár – felügyeleti hovatartozására való tekintet nélkül – tárolókönyvtárban helyezi el kevésbé használt dokumentumait, s szükség esetén könyvtárközi kölcsönzés révén vagy másolatban veszi őket igénybe. A szakirodalom racionális elosztását célozza a tudományos-műszaki könyvtárak között széles körben elterjedt állománycsere.

Az OTMIR bármely szintjéhez tartozó könyvtár tájékoztató-bibliográfiai munkája mindenekelőtt a központi bibliográfiai kiadványokon (referáló lapok, nyomtatott központi katalógusok, tematikus bibliográfiai sorozatok stb.) alapszik. Ez lehetővé teszi, hogy aktívabban hasznosuljanak az össz-szövetségi és ágazati bibliográfiai források, kibővíjön a tematika és növekedjék a könyvtárakban készített bibliográfiai segédletek száma. A tervek között szerepel, hogy megteremtik az ajánló bibliográfiák egységes rendszerét, amely kiterjed valamennyi, a népgazdaságban tömegesen művelt szakmára.

A különféle típusú könyvtárak együttes munkája a koordináció és a kooperáció elvére épül. A hazai és külföldi irodalom gyarapítási terveinek egyeztetése és a szakosított, központositott regionális állományok létrehozása biztosítja a legkülönbözőbb olvasói kategóriák legteljesebb könyvtári ellátását.

A tudományos-műszaki és egyéb szakkönyvtárak legfontosabb feladata a dolgozók ideológiai-politikai nevelése. A könyvtárak széles körű segítséget nyújtanak a kommunista munka iskoláinak, a gazdasági oktatási rendszernek, s könyvtári-bibliográfiai szolgáltatásokkal segítik a politikai és szakmai önképzést. Mindez elősegíti a könyvtári olvasók (munkások, mérnökök, kutatók, szakemberek) kommunista világnézetének, ideológiai meggyőződésének kialakulását, erkölcsi tulajdonságai és aktív életfelfogásuk kifejlődését.

Az OTMIR fejlesztése azon az úton halad, hogy Országos Automatizált Tudományos Műszaki Információ Rendszerré (OATMIR) váljék. Az OATMIR alapját az automatizált információs központok fejlett hálózata fogja képezni, amely kiterjed minden össz-szövetségi, ágazati és köztársasági tudományos-műszaki információs intézményre, valamint az ország tudományos-műszaki könyvtárainak jelentős részére. Az automatizált információs központok hálózata olyan osztott adatbankként működik, amely a hírközlő csatornákon keresztül a felhasználók számára lehetővé teszi a faktografikus és a doku-

mentumokra vonatkozó információk elérését, s a primer dokumentumokhoz való hozzáférést.

Az információk teljességét és komplex voltát az OATMIR központjai fogják garantálni. Ezek a központok a világ információtermésének feldolgozása alapján problémára orientált adatbázisokat hoznak létre, s kapcsolatban állnak a külföldi és nemzetközi rendszerekkel, elsősorban a KGST-tagországok Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszerével. Az információk elérhetőségét és kényelmes használatát modern adatbáziskezelő eszközök (pl. interaktív terminálok) széles körű bevezetésével biztosítják. Az információk bevitelének és visszakeresésének (beleértve a retrospektív keresést is) hatékonyságát szolgálja a nagy teljesítményű számítógépek, a nagy kapacitású optikai tárolóberendezések, a terminálok és a kábeltelevízió széles körű elterjesztése.

A fentiek értelmében jelenleg az OTMIR legfontosabb feladata, hogy az országban kialakítandó automatizált központok hálózatára támaszkodva intenzív módon bevezesse az automatizált szolgáltatások különféle formáit. Ilyen körülmények között a tudományos-műszaki könyvtáraknak folyamatosan át kell alakítaniuk tevékenységüket mind a hagyományos könyvtári munka terén, mind pedig az információs és könyvtári szolgáltatások automatizálása és gépesítése következtében – a tárgyköröket és a nagyságrendeket illetően.

Ezzel összefüggésben az ország társadalmi-gazdasági és tudományos-műszaki fejlődése szempontjából a fő feladatok a következők.

1. Az információk feldolgozásának és szolgáltatásának átfutási időit le kell rövidíteni. E feladat megoldása feltételezi a munka hatékonyságának növelését a könyvtári ellátásban, a technológia javítását modern műszaki berendezések alkalmazásával, valamint a könyvtári-bibliográfiai és az információs tevékenységekre megállapított normák betartásának szigorú ellenőrzését.

2. Kiemelten kell gondoskodni az össz-szövetségi, köztársasági (köztársaságközi), ágazati (ágazatközi) tudományos-műszaki programok és a régiók, valamint a területi-ipari komplexumok programjainak információellátásáról, s megvalósulását figyelemmel kell kísérni. Ennek során alkalmazni kell a tájékoztató munka valamennyi módszerét és formáját, meg kell valósítani az igényeknek elébemenő tájékoztatást, s fontossági sorrendet kell érvényesíteni az ellátásban.

3. Jelentősen növelni kell a hazai és külföldi tudományos és műszaki eredményekről szóló információkat tudományosan elemző és kiértékelő, szemletanulmány jellegű információs feldolgozások volumenét. Az információs-bibliográfiai kiadványok körében emelni kell a szemle jellegű információk részarányát, operatívan és célzottan kell ellátni az információs szolgálatokat tematikus gyűjteményekkel, fejleszteni kell a szelektív információterjesztést.

4. Az OATMIR-t, s ezen belül elsősorban az automatizált tudományos-műszaki információs központok hálózatát a tervezett szintre kell fejleszteni, s a bibliográfiai és faktografikus információkat mikrohordozókon és géppel olvasható formában, híradástechnikai csatornákon keresztül kell széles körben terjeszteni. E feladat megoldásában fontos szerep jut az automatizált rendszerekben részt vevő tudományos-műszaki könyv-

táraknak, amelyek primer dokumentumokkal, méretazonos és mikromásolatokkal, valamint bibliográfiai információkkal biztosítják e rendszerek működését.

5. Az új technológia bevezetése érdekében meg kell szervezni az OTMIR és a tudományos-műszaki könyvtárak munkatársainak továbbképzését. Ugyanakkor célszerű fejleszteni a felhasználók képzését is, tekintettel az új munkakörülményekre.

Az ország tudományos-műszaki könyvtári hálózata fejlesztésének fő iránya az, hogy állományuk alapvető része következetesen és fokozatosan az OATMIR dokumentumbázisává váljék. E folyamat a tudományos-műszaki könyvtárak egy sor alapvető tevékenységében megmutatkozik:

- információs adatbázisok létrehozása és kezelése az egyes népgazdasági ágazatokban, együttműködve a különböző szintek tudományos-műszaki információs intézményeivel;
- a felhasználók valamennyi kategóriája számára biztosítani a dokumentumállományokhoz való hozzáférést, beleértve – terminálok kiépítésével – a távhozzáférést is;
- bibliográfiai és faktografikus információk szolgáltatása online üzemmódban, szelektív információterjesztés és a vezetők differenciált információellátása;
- eredeti dokumentumok vagy azok méretazonos, illetve mikromásolatainak szolgáltatása;
- tájékoztató-bibliográfiai kiadványok, témabibliográfiák összeállítása, gépesített információtároló és -visszakereső rendszerek kialakítása és működtetése;
- a gyarapítás, feldolgozás, tárolás és a raktári kiszolgálás munkafolyamatainak automatizálása, illetve gépesítése.

Mindezek megvalósításában igen nagy szerepet vállal az Állami Nyilvános Tudományos-Műszaki Könyvtár (Gosudartstvennaâ publicnaâ naučno-tehničeskaâ biblioteka – GPNTB), amely az ország tudományos-műszaki könyvtári hálózatának vezető könyvtára.

A GPNTB automatizált rendszert dolgozott ki a külföldi kiadványok lelőhelyének nyilvántartására. A rendszer tartalmazza az egyes könyvtárak kódjait, amelyek egybevágnak a tudományos-műszaki információs szervezetekben, valamint a tájékoztatási és könyvtári gyakorlatban alkalmazott jelölési rendszerrel. A rendszerbe eddig több mint 1500 könyvtár és információs szervezet kapcsolódott be, s évente több mint 70 ezer külföldi időszaki kiadvány adatait jelenti. A műszaki bázist ESZR számítógép képezi.

A rendszer a következő szolgáltatásokat nyújtja:

- lelőhelytájékoztató az ország tudományos műszaki könyvtáraiban és információs szervezeteiben található külföldi kiadványokról;
- a felhasználók egy-egy tárgykörre vagy bibliográfiai adatokra vonatkozó kérdéseinek megválaszolása (a lelőhely megadásával) mind az új beszerzéseket, mind a retrospektív állományt illetően;
- különböző statisztikák összeállítása;
- a könyvtárak és a tájékoztatási intézmények külföldi előfizetéseinek elemzése;
- információs adatbázisok összeállítása mágnesszalagon.

A rendszer adatbázisát felhasználják a *"Külföldi könyvek össz-szövetségi központi katalógusa"* c. kiadvány elkészítéséhez és kiadásához is.

A külföldi kiadványok lelőhelytájékoztató szolgálata mellett a GPNTB-ben még a következő rendszerek működnek: az NTMIR-tagországok időszaki kiadványainak gépesített nyilvántartási rendszere, a könyvtárközi kölcsönzéseket nyilvántartó rendszer ("Abonent"), s bevezetés alatt áll a külföldi könyvekről és a hazai irodalomról tájékoztató, össz-szövetségi könyvtári-bibliográfiai rendszer.

Folyamatban van a GPNTB automatizált rendszerének kialakítása a könyvtári munkafolyamatok komplex gépesítésére és egységes információs bázis létesítésére.

Az integrált, gépesített könyvtári-információs rendszer hat alrendszert foglal magába; ezek közül az egyik lehetővé teszi a párbeszédés üzemmódot, s a következő funkciók ellátására alkalmas:

1. bibliográfiai keresés a külföldi könyv- és folyóiratállományban;
2. tájékoztatás a GPNTB állományában levő külföldi könyvekről és folyóiratokról, megadva egyben raktári jelzetüket is.

Az alrendszer lehetővé teszi a keresést a bibliográfiai leírás elemei, illetve azok tetszőleges logikai kombinációi szerint. Ezzel jelentősen kibővültek a konferenciaanyagokban való bibliográfiai keresés lehetőségei.

Napjainkban a GPNTB automatizált rendszerének 3. lépcsőjén dolgoznak, amely a képernyős terminálok széles körű alkalmazását tűzte ki célul, s a most szerveződő információfeldolgozó központ műszaki bázisának közös használatára épül. A távolabbi jövő terve, hogy a GPNTB automatizált rendszere szoros együttműködésbe lép az ország automatizált tájékoztatási központjainak hálózatával, s így bővülni fognak mind a GPNTB, mind az egész hálózat használóinak nyújtott szolgáltatások az adatbázisokhoz való hozzáférést lehetővé tevő, helyi és távolsági képernyős terminálok révén.

A belátható jövőben a tudományos-műszaki könyvtári hálózat fejlődésére az információszolgáltatási folyamatok intenzívebbé válása lesz jellemző. A könyvtári-bibliográfiai munka operativitása és minőségi javulása, a tevékenységi kör kibővülése mindenekelőtt az új, információs és könyvtári technika és technológia révén valósul meg. Ez jelentősen emelni fogja a munka termelékenységét, megszilárdítja a végrehajtási fegyelmet, s általában növeli a könyvtári és információs-bibliográfiai tevékenység hatékonyságát.